

ПОСЕЛЕННЯ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ШИРЯЄВЕ

Д. В. Каравайко

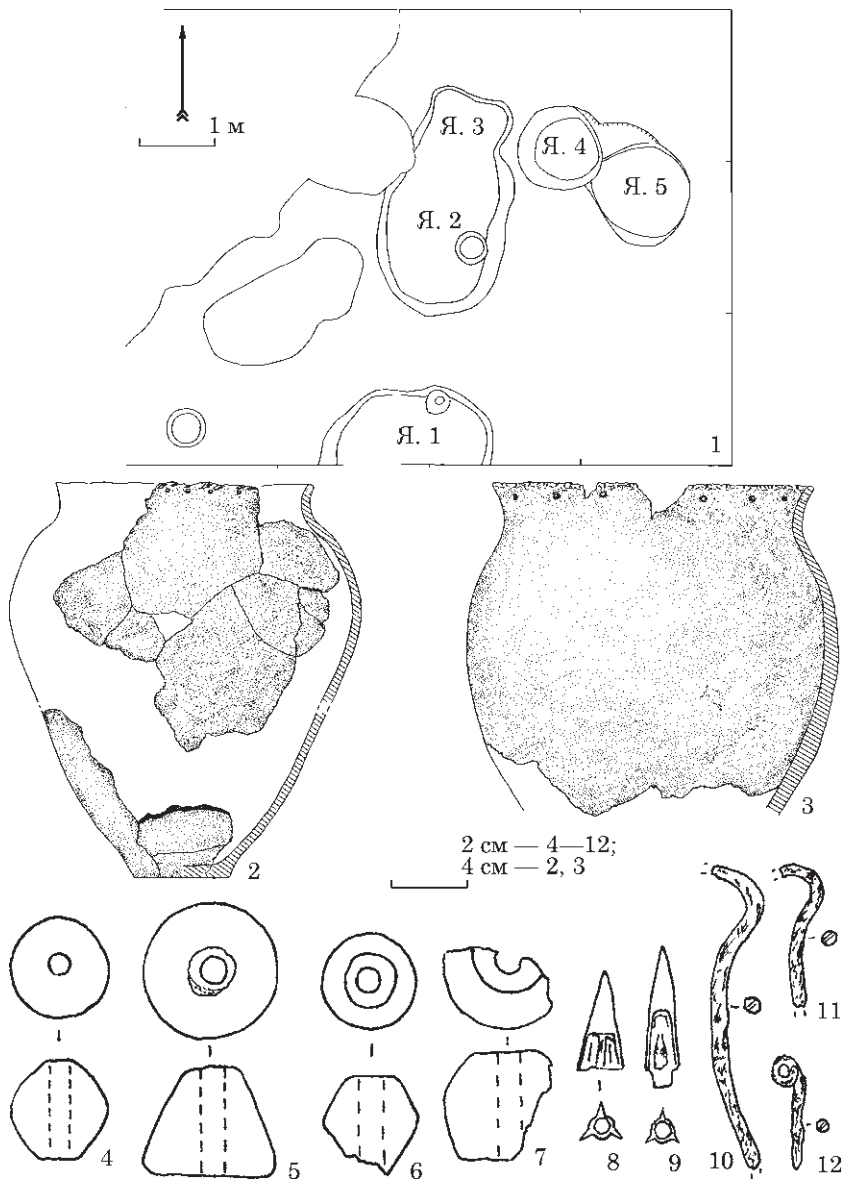
Городище Ширяєве, що розташовано поблизу Путивля Сумської області, на правому березі р. Сейм, — єдине укріплення раннього залізного віку середньої течії ріки, де проводилися археологічні дослідження з вивчення скіфського періоду. Їх авторство належить відомій вченій Варварі Андріївні Іллінській, сто років від дня народження якої відзначаємо в 2020 р. Сімдесят років тому вона заклала на городищі два розкопи. Отримано виразний матеріал, що дозволив датувати пам'ятку VI—V, а можливо й IV ст. до н. е. (Іллінська 1953).

Городище Ширяєве за площею невелике, всього 0,4 га. Від плато воно відгороджене валом заввишки 2 м, глибоким ескарпом та широкою і глибокою улоговиною. На полі розташовано поселення, що разом з городищем, являють собою єдиний археологічний комплекс.

Само городище неодноразово привертало увагу дослідників, в той час, як про поселення згадувалося побічно. Чи не перша така згадка належить І. І. Ляпушкіну (1947, с. 6, уч. карт. XXIII).

Поселення займає підвищену ділянку плато правого берега Сейму, а точніше Мовчанського болота, і простягається на доволі значну відстань від самого городища. Його площа, за останніми даними, складає близько 22 га. Археологічні дослідження тут розпочато в 2017 р. і продовжуються зараз. На сьогоднішній день, розкопано 48 м², зібрано виразний підйомний матеріал та закладено 9 розвідувальних шурфів 1 × 1 м. Уперше було встановлено, що поселення багатощарове. Найраніші матеріали, а це невиразні уламки кераміки, відносяться до доби бронзи (бабинська культура?). Те, що поселення існувало в скіфський час, не викликало сумнівів. Матеріали ж Київської Русі було вперше виявлено лише в 2018 р. Їх публікація — справа майбутнього. Наразі, відмітимо, що середньовічне поселення Ширяєве синхронне давньоруському Путивлю часів «Слово о полку Ігоревім» і, не виключено, що саме цю місцевість можемо ототожнювати з літописним Ігоровим сільцем (Качура 2020).

Невеличкий розкоп 6 × 8 м закладено в 160 м на північний захід від городища, в південній частині поселення. Культурний шар потужністю 0,3—0,5 м майже повністю переміщений багаторічною оранкою. Всі об'єкти фіксувалися на рівні материку. Серед них залишки наземної споруди та кілька господарських ям (рисунк: 1). Реальні розміри будинку встановити не вдалося. Адаже жодних слідів від стовпів в материку не виявлено. Заглиблена на 0,2—0,3 м частина, мала форму прямокутника з округ-

Поселення Ширяєве. Дослідження 2017—2019 рр.

леними кутами. Розміри: $2,9 \times 1,6-1,7$ м. Орієнтована північний схід — південний захід по довгій вісі. Слідів опалювальної споруди не виявлено. В межах котловану розчищено єдину ямку

від стовпа. На схід, майже впритул, розташовувалися дві господарські ями, що примикали одна до одної. Їх глибина 0,53 та 1 м, діаметр — 1,35 та 1,1 м. В одній з ям, у верхній частині заповнення, знайдено фрагмент черепної коробки, вірогідно, чоловіка у віці 20—30 років¹. На дні цієї ж ями, попід стінкою, розчищено цілий скелет собаки. Ще одна яма знаходилася в південній частині розкопу. Вона не глибока, до 0,2 м, діаметром 2,2 м.

З огляду на те, що культурний шар знищено оранкою, весь не чисельний матеріал знайдено в межах об'єктів. За виключенням трьох уламків мисок та одного пряслиця (рисунок: 4), знахідки представлені тільки фрагментами горщиків. Важливо зазначити повну відсутність навіть уламків грузил та хлібців, які масово трапляються на городищі.

Усі горщики слабопрофільовані. Діаметр вінець складає від 16 до 31 см, донець — 6—11 см (в середньому 7—8 см). За уламками двох горщиків вдалося відновити їх об'єм — 7,2 і 10 л (рисунок: 2, 3). Орнамент являє собою проколи, подекуди в комбінації з різноманітними насічками та вдавленнями по краю вінця. Аналогічна кераміка присутня в другому горизонті на городищі, що дає підстави попередньо датувати виявлені об'єкти V ст. до н. е.

Поблизу городища знайдено й іншу кераміку скіфського часу. Проколи відсутні, а край вінця декоровано вдавленнями. Саме такі горщики трапляються в верхньому горизонті на городищі, дата якого надійно визначена, за фрагментом вінця амфори, часом не раніше середини IV ст. до н. е. Саме в верхньому шарі знайдено всі фрагменти амфор. Три уламки античної тари виявлено і у підйомному матеріалі на поселенні.

Серед іншого матеріалу фрагменти та цілі форми глиняних пряслиць конусоподібних та біконічних форм (рисунок: 5—7). Важливими знахідками для уточнення дати поселення є бронзові вістря стріл (рисунок: 8, 9). Обидва можна віднести до V ст. до н. е., проте до різних часових проміжків — початок та кінець століття. Залізни вироби представлені уламками трьох шпильок, дві з яких, ймовірно, мали посохоподібне навершя, третя — у вигляді кільця (рисунок: 10—12).

Дослідження поселення Ширяєве лише розпочато. Наявний на сьогодні матеріал свідчить, що життя тут тривало як мінімум протягом V—IV ст. до н. е. Вочевидь, така величезна площа не могла бути освоєна одночасно. А відтак, для кожної «ділянки» поселення буде своя дата.

¹ Визначення с. н. с., к. і. н. відділу біоархеології Інституту археології НАН України О. Д. Козак.

ЛІТЕРАТУРА

- Іллінська, В. А. 1953. Городище скіфського часу на р. Сеймі. *Археологія*, VIII, с. 109—122.
- Качура, О. В. 2020. Щодо локалізації літописного Ігорева сільця. В: *Українська археологія: здобутки, сучасний стан та перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Суми, Україна, 7—8 лютого 2020 р.* Суми: С. П. Цьома, с. 65—67.
- Ляпушкин, И. И. 1947. *Памятники эпохи железа Левобережной Украины (по материалам полевых изысканий 1947 г.)*. НА ІА НАН України, ф. 64, 1947/29.

ЗНОВУ ПРО СТРИЛИ ТИПУ «МАЛА ЦИМБАЛКА»

В. І. Клочко

У 1979 р. була надрукована моя стаття про деякі типи наконечників стріл кіммерійського часу, яка була написана під керівництвом Олексія Івановича Тереножкіна та відредагована для друку Варварою Андріївною Іллінською. В ній вперше були виділені стріли типу «Мала Цимбалка» (Клочко 1979). Пізніше вони були пов'язані з Чорногорівським комплексом озброєння, який був утворений першою хвилею навали кочовиків-протоскіфів зі сходу Євразії, з культурного середовища пізнього етапу андронівського культурного кола (Клочко 2001, р. 298—319, 325—326; Клочко 2006, с. 264—275, 280—288; 2009).

Нові випадкові знахідки стріл типу Мала Цимбалка в Україні розширюють наші знання про цю епоху. Такі стріли були знайдені: біля Рівного (27.08.2019; рисунок: 2), у Хмельницькій обл. (15.04.2019; рисунок: 3), на Поділлі (13.04.2019; рисунок: 4), в Одеській обл. (13.04.2019; 29.03.2020; 20.04.2020; 21.12.2019; рисунок: 5—8), біля Миколаєва (08.07.2017; рисунок: 9), біля Херсона (06.04.2019; рисунок: 10), у Херсонській обл. (08.01.2020; рисунок: 11), Кіровоградській обл. (07.01.2020; рисунок: 12), Дніпропетровській обл. (08.01.2020; рисунок: 13), під Уманню (13.04.2019; рисунок: 14), у Черкаській обл. (13.04.2019; 23.02.2020; 02.04.2020; рисунок: 15, 17, 18), біля Черкас (08.03.2019; рисунок: 16), у Київській обл. (21.11.2016; рисунок: 19), біля Києва (13.02.2020; рисунок: 20), біля с. Котельва Полтавської обл. (29.06.2017; рисунок: 21), біля Лубен (13.03.2020; рисунок: 22), біля Полтави (02.03.2019; рисунок: 23), у Полтавській обл. (13.03.2020; 11.01.2020; 18.11.2012; рисунок: 24—26), у Сумській обл. (14.09.2016; 22.12.2019; рисунок: